УДК 656.078

О. П. Величко,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту і права,
Дніпропетровський державний аграрний університет

ФОРМУВАННЯ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ У СУЧАСНОМУ АГРОБІЗНЕСІ УКРАЇНИ

Досліджено особливості еволюції логістичних систем аграрного виробництва в Україні у післяреформений період. Обгрунтовано стратегічні завдання розвитку логістики агробізнесу в процесі формування регульованого земельного ринку.

Peculiarities of evolution in logistic systems of agrarian production in Ukraine in post-reformation period have been studied. Strategic missions of logistic development in agribusiness during the formation process in regulating land market have been grounded.

Ключові слова: логістичні системи, розвиток, інтеграція, агрохолдинги, земельна реформа, сімейні ферми, кооперація.
Key words: logistics, development, integration, agricultural holdings, land reform, family farms, cooperatives.

ВСТУП

Привабливість аграрного бізнесу в Україні протягом останніх років активно зростає. За оцінками FAO Україна віднесена до п'ятірки найперспективніших аграрних країн. Крім того, на світових ринках останнім часом стабільно збільшуються попит та ціна на продовольство.

За цих умов важливим завданням розвитку аграрного виробництва є його подальша інтенсифікація, суть якої полягає у збільшенні виробництва товарів у розрахунку на одиницю ресурсів. Це означає підвищення ефективності всіх складових елементів АПК, переведення виробничого процесу на більш сучасні ефективні, потужні індустріальні методи виробництва.

Зростання конкуренції на агропромисловому ринку зумовило підвищення ролі сфери логістики у формуванні витрат на виробництво та реалізацію сільськогосподарської продукції.

Багаторічною вітчизняною та іноземною практикою підтверджується необхідність створення інтегрованих логістичних систем, які забезпечують економічну стійкість та стабільність розвитку сільського господарства. В пореформений період у першому десятиріччі XXI століття фактично розпочався новий етап реструктуризації аграрних підприємств у бік формування надзвичайно крупних вертикально інтегрованих логістичних систем виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства. Зокрема, цій проблемі присвячені наукові праці відомих вчених-економістів В.Г. Андрійчука, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука та ін. [1; 2; 3].

При цьому формування таких структур у перехідній аграрній економіці практично не було передбачене більшістю теоретичних досліджень. Цей процес має неоднозначний дискусійний характер у наукових колах і тому існує сенс його подальшого вивчення з позиції розвитку логістичних систем [4].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основною метою стало дослідження еволюції логістичних систем виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції в Україні в період після прискореного реформування АПК 1999 р. та продовження пошуку шляхів оптимізації майбутньої структури сільського господарства України.

РЕЗУЛЬТАТИ

Підприємства з різним рівнем розвитку логістики значно відрізняються за цільовим спрямуванням інвестицій. Як правило, на початковому рівні розвитку крупні капітальні вкладення спрямовуються на те, щоб нейтралізувати негативний вплив різних чинників, а на більш високому рівні — на формування логістичної інфраструктури. Перехід на більш високий рівень може проходити різними темпами. Але сьогодні часто відбувається скорочення терміну переходу у зв'язку з міжнародною конкуренцією і можливістю використання досвіду тих підприємств, які вже пройшли цей шлях (рис. 1).

Агропромислові формування є логістичними системами, в яких різні галузі чи елементи технологічного процесу агробізнесу інтегруються в єдине ціле. При цьому підприємства можуть мати господарську та юридичну самостійність, а можуть і втратити її, перетворившись у внутрішні підрозділи, і в такому разі продукція буде мати проміжний характер.

Сьогодні АПК є багатогалузевим формуванням, в якому постійно відбувається і вдосконалюється процес злиття самостійних відокремлених елементів виробництва в єдиний інтегрований спосіб одержання кінцевої продукції і яке функціонує за схемою "виробництво — споживання".

У аграрному секторі України після реформування КСП протягом останніх років чітко прослідковується тенденція до укрупнення сільськогосподарського виробництва (табл. 1).

Однією з особливістей еволюції логістичних систем в агробізнесі України протягом першого десятиріччя XXI ст. стало формування надвеликих вертикально інтегрованих аграрно-промислових груп, що контролюють десятки і сотні тисяч гектарів сільськогосподарських угідь та стрімко і потужно виходять на IV стадію розвитку. Сьогодні саме ці організації є основними вітчизняними експортерами сільськогосподарської продукції та продовольства на міжнародних ринках. Такі бізнесові організації стали відомими під назвою "агрохолдинги" (аграрні оператори, компанії тощо).

Агрохолдинг (від англ. holding — утримання, зберігання) — це сукупність материнської компанії та контрольованих нею дочірніх компаній, що здійснюють господарську діяльність у сфері виробництва та переробки сільськогосподарської продукції [6].

Такі логістичні системи формуються як вертикально інтегровані трансрегіональні корпоративні об'єднання в агробізнесі. До їх складу входять десятки різних підприємств та тисячі найманих працівників. За останні декілька років такі аграрні оператори розповсюдили свою діяльність на значні соціально-економічні простори сільської України. На сьогодні в нашій країні, за оцінками різних експертів, третина-половина земель знаходиться в оренді трансрегіональних корпоративних об'єднань.

Найбільшим банком землі, по 100 тисяч гектарів і більше, володіють 12 підприємств. Перша двадцятка компаній контролює 15 % орних земель України. Консолідація, злиття і поглинання тривають постійно. Хтось збільшує свій земельний банк, хтось зменшує. Окремі крупні компанії, серед яких "Фінанс Юей", "Укрлендфармінг", "Кернел Груп", зараз активно зростають і збільшують обсяги землекористування [7].

Умовно, агрохолдингом можна вважати сукупність поєднаних компаній, що сукупно використовують понад 50 тис. га сільськогосподарських земель. Таких компаній наразі нараховується вже більше 50. Найбільшими агрохолдингами України є ТОВ "Українські аграрні інвестиції" (330 тис. га), Метінвест (ВАТ "ММК ім. Ілліча") (225 тис. га), "NCH Capital" (200 тис. га), ДП "Нафком-Агро" (200 тис. га), ВАТ "Миронівський хлібопродукт" (180 тис. га), Агропромхолдинг "Астарта-Київ" (180 тис. га), ЗАТ "Райз-Максимко" (160 тис. га), "Мрія Агрохолдинг" (158 тис. га), ВАТ "Приват-АгроХолдинг" (150 тис. га), "Агротон" (150 тис. га), "Лоутре-Агро" (150

II стадія	I стадія
Підприємства намагаються знизити логістичні витрати. Контроль системи логістики розповсюджується на такі функції: зберігання сировини та готової продукції на підприємстві, обслуговування замовника, обробка замовлень, управління запасами, перспективне планування роботи системи логістики.	Форма управління логістикою найменш удосконалена. Сфера дій логістичної системи пов'язана тільки з організацією часткового зберігання сировини та готової продукції.
III стадія	**IV стадія**
Підприємства намагаються підвищити продуктивність логістичної системи, а не знизити витрати. Здійснюється управління логістичними операціями від закупівлі сировини до обслуговування кінцевого споживача продукції. Додатковими функціями таких систем є: постачання сировини на підприємство, прогнозування збуту, виробниче планування, добування або закупівля сировини, управління запасами сировини або незавершеного виробництва, проектування систем логістики.	Тут інтегруються процеси планування та контролю операцій логістики з операціями маркетингу, збуту, виробництва і фінансів. Така інтеграція сприяє тому, що пов'язуються часом протилежні цілі різних підрозділів підприємства. Управління системою здійснюється на основі тривалого планування. Підприємства здійснюють свою діяльність, як правило, не тільки на національному або регіональному рівні, але й на глобальному. Вони виробляють продукцію для світового ринку і управляють часткою світових систем виробництва та розподілу, враховуючи оптимізацію витрат та задоволення потреб замовників.

Рис. 1. Стадії розвитку логістичних систем

Джерело: опрацювання власне на підставі [5].

тис. га), "Райз-агро" (130 тис. га), "Дакор Агро Холдинг" (106 тис. га), "Укррос" (105 тис. га), "Лотуре" (101 тис. га), "Укрзернопром-Агро" (100 тис. га) та інші [6].

У таких логістичних системах поряд з горизонтальною також відбувається і вертикальна інтеграція. В агрохолдингах здійснюється потужне масове сільськогосподарське виробництво та промислова переробка аграрної сировини, завдяки чому вони отримують економічний ефект від масштабу виробництва та контролю логістичного ланцюга. При такій внутрішньоорганізаційній збутовій політиці майже немає посередників. В цих компаніях сільськогосподарська сировина із власних аграрних підприємств спрямовується на власні переробні підприємства, а звідти у вигляді готової продукції — у власну торговельну мережу. Іншими словами, в агрохолдингах часто відбувається внутрішня реалізація ресурсів та виробленої продукції.

Таблиця 1. Динамка зміни обсягів землекористування та землеволодіння в сільському господарстві України за період 2001—2010 рр.

Показник	Характер зміни	Обсяг зміни
Кількість господарств, які мають в оренді понад 10 тис. га	↑	3 рази
Площа с.-г. угідь у їх володінні та користуванні	↑	4 рази
Середній розмір угідь у розрахунку на одне господарство	↑	31 %

Джерело: опрацювання власне на підставі [3].

Так, зокрема, "Дакор Агро Холдинг" є вертикально інтегрованою аграрною компанією, що об'єднує діючі цукрові заводи, розміщені в трьох областях України, чисельні сільськогосподарські підприємства, автотранс-портне підприємство, завод з виробництва альтернативного палива, елеватори та інші підрозділи.

Компанія "Нібулон" є одним з найбільших експортерів зерна з України. Володіє власним сучасним зерновим терміналом в м. Миколаєві та власним річковим флотом. До складу "Нібулон" входять сільськогосподарські підприємства з 10 областей України.

"Кернел" — одна з найкрупніших вертикально інтегрованих агропромислових компаній, лідер українського ринку бутильованої соняшникової олії, один з найкрупніших експортерів соняшнику та зернових культур.

У структуру аграрного оператора ВАТ "Приват-АгроХолдинг" входять цукрові заводи, завод з переробки сої, завод з виробництва біодизелю та інші активи.

Агропромхолдинг "Астарта-Київ" — вертикально інтегрований агропромисловий холдинг, лідер цукрової та сільськогосподарської галузей України, який об'єднує п'ять регіональних підрозділів, більшість з яких розташовані у Полтавській області.

На наш погляд, формування агрохолдингів як нових логістичних систем має значні позитиви для українського АПК. Це, зокрема, створення замкнутих операційних ланцюгів (виробництво-переробка-реалізація) з орієнтацією на світові ринки; збільшення обсягів інновацій і інвестицій у сільськогосподарське виробництво; глибинна спеціалізації; залучення кваліфікованих кадрів та ін.

Разом з тим, поширення надвеликих аграрних операторів сприяє надмірній концентрації орендованих земельних угідь; перетворенню багатьох селян-власників земельних паїв на найманих працівників; монополізації цін на робочу силу в сільській місцевості та результати праці; несправедливому розподілу доданої вартості, монокультуризації землеробства і деградації сільських територій та ін. Крім того, експортна орієнтація крупного виробництва рослинницької продукції позиціонує Україну як низькорозвинуту країну-експортера сировини, а запровадження інтенсивних технологій призводить до різкого скорочення зайнятості на селі.

З одного боку, завдяки діяльності таких крупних компаній значно підвищується продуктивність і ефективність ведення аграрного бізнесу, з іншого — здійснюється потужний конкурентний тиск на традиційні форми сільськогосподарського виробництва (СТОВ, агрофірми, фермерські господарства та ін.), діяльність яких природніше узгоджується з сільськими територіями та їх інфраструктурою (більшість власників, менеджерів і працівників агрохолдингів з членами своїх сімей тут не живуть). Багато крупних аграрних компаній зареєстровані у містах і практично не сплачують податки до сільських місцевих бюджетів. При всьому цьому модель сільської бідності в Україні контрастує з високим рівнем агроіндустрії.

Така надконцентрація аграрного виробництва не спостерігалась, зокрема, в США, Канаді та країнах ЄС, де сільське господарство розвивалось повільним еволюційним шляхом на базі сімейного фермерства та кооперації. В Україні сімейні ферми не набули значного поширення, зростання кількості дрібних та середніх фермерських господарств останніми роками припинилося.

Разом з тим, агрохолдинги як явище не є винятково українським варіантом розвитку логістичних систем у пореформений період. Зокрема, подібна ситуація прослідковується у Росії, Ка-

захстані та інших постсоціалістичних країнах. У багатьох державах аграрна ринкова економіка лише формується і відсутні розвинуті ринки земель або ж вони функціонують недосконало. За таких умов крупні аграрні компанії мають можливість залучати та використовувати відносно дешеві орендовані земельні масиви, залучаючи до їх обробітку потужний капітал несільськогосподарського походження (промисловий, банківський та ін.). Зокрема, за даними Держкомстату, упродовж 2010 року в Україні на 14 % збільшилося виробництво сільгосптехніки, а її імпорт зріс майже удвічі [7]. При цьому вже багато років поспіль дуже сприятливою є кон'юнктура на світових ринках аграрної сировини та продовольства.

На наш погляд, надактивний розвиток агрохолдингів в Україні пов'язаний з певною недосконалістю процесу перерозподілу ресурсів та реалізації можливостей у процесі трансформаційних змін в аграрному секторі економіки.

На сьогодні ми маємо суперечливу ситуацію щодо реалізації відомого принципу "земля має належати тим, хто на ній працює" (рис 2).

У багатьох ринково розвинених країнах домінує політика аграрного фундаменталізму, згідно з якою вважається, що ті, хто обробляють власну землю, найміцнішими узами пов'язані зі своєю країною та її інтересами. Північноамериканські та західноєвропейські аграрні корпорації мають розвинуті контрактові відносини з сімейними фермерськими господарствами на місцях, а більшість українських потужних аграрних підприємств, як і колись в СРСР, орієнтовані на масу найманих працівників з невисокою заробітною платнею.

На наш погляд, державі варто цілеспрямовано створювати умови для формування альтернативи агрохолдингам — розвитку територіальної організації агробізнесу, що прагне до демократичного горизонтального об'єднання "знизу" з метою використання переваг крупнотоварного виробництва та економічної самодостатності на селі.

Тому завершення земельної реформи має бути першочергово орієнтоване на підтримку і розвиток логістичних систем дрібно та середньотоварного виробництва, які краще узгоджуються з традиційним сільським укладом життя (рис. 3). Зокрема, досвід Китаю свідчить, що підтримка дрібнотоварного аграрного виробництва сприяла зниженню сільської бідності з 53 % (1981 р.) до 8 % 2001 р. [3].

Впровадження та розвиток ринку земель має здійснюватися не заради самого ринку, а під реалізацію конкретних суспільно значущих економічних цілей. Однією з таких стратегічних цілей має стати поступова зміна структури сільського господарства та внутрішнього змісту відносини між суб'єктами агробізнесу.

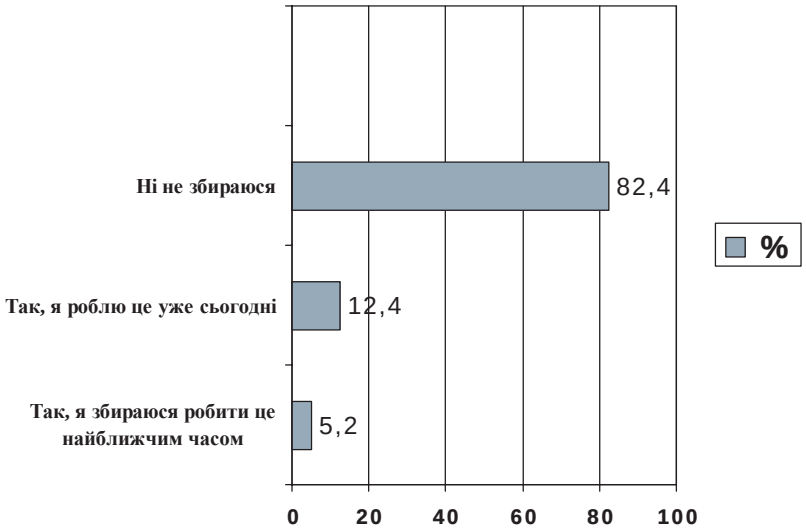

Рис. 2. Результати соціологічного опитування щодо намірів самостійного обробітку земельних паїв їх власниками, 2010 р.

Джерело: опрацювання власне на підставі [8].

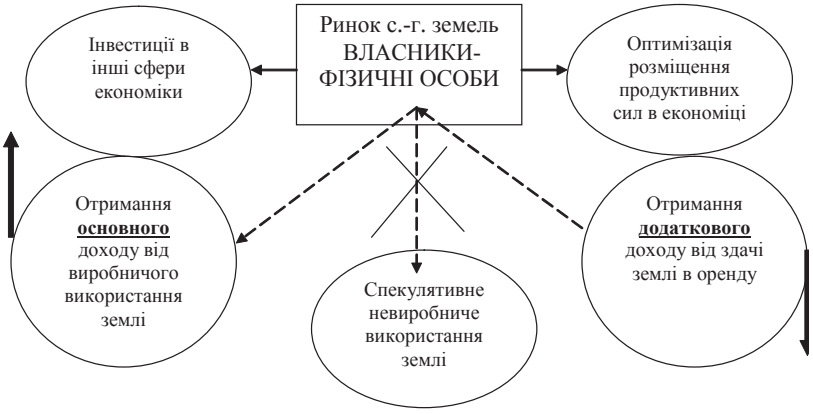

Примітка: ↕ збільшення (зменшення) чисельності фізичних осіб-власників земельних паїв.

Рис. 3. Окремі стратегічні цілі та завдання завершення земельної реформи в Україні

Джерело: опрацювання власне.

ВИСНОВКИ

Сьогодні варто сприймати агрохолдинги як об'єктивну реальність. Очевидно, що крупні аграрні компанії ще довго будуть відігравати провідну роль в розвитку АПК України. При цьому вони поступово будуть реформуватися до оптимальних за розмірами агрологістичних систем. У процесі формування регульованого земельного ринку визначиться: поширяться великі експортоорієнтовані індустріальні господарства, будуть створені умови для сімейного фермерства та кооперації чи переважатимуть середні підприємства (ТОВ — реорганізовані КСП). На наш погляд, багатоукладність української аграрної економіки в будь-якому випадку буде підтримуватися завдяки різній спеціалізації сільськогосподарських товаровиробників, природним умовам та інтенсивності виробництва та ін.

При цьому державі потрібно створювати умови та дієві стимули для використання логістичних переваг демократичної вертикальної концентрації аграрного виробництва "знизу", коли сімейні фермерські господарства все більше залучаються до кооперації з метою виконання таких функцій, як збут та переробка продукції, матеріально-технічне постачання, кредитування, страхування і т. ін. Досвід розвинених аграрних країн свідчить, що лише кооперація є найкращим завершенням еволюції логістичних систем в сільському господарстві.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. — 2009. — № 2. — С. 3—9.
2. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 19—37.
3. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь / За ред. В.М. Гейця [та ін.]. — К., НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.
4. Величко О.П. Логістичний менеджмент операцій в системі ресурсного забезпечення аграрного виробництва / О.П. Величко, І.М. Лисенко // Економічний простір: Збірник наукових праць. № 29. — Дніпропетровськ: ПДАБА, 2009. — С. 150—158.
5. Ларіна Р.Р. Логістика: [навч. посіб.] / Р.Р. Ларіна. — Донецьк: ДонДУУ, 2006. — 277 с.
6. Мартин А. Захист економічної конкуренції у сільськогосподарському землекористуванні: проблема агрохолдингів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: / http: // www.zsu.org.ua/index.php?option=com_content&view=article &id=443:2011-01-13-11-59-22&catid=62:2011-01-12-14-57-08&Itemid=87
7. Солонина Є. Агрохолдинги ростуть [Електронний ресурс], — Режим доступу: / http:// www.radiosvoboda.org/content/article/16797283.html
8. Соціологічне дослідження з оцінки проведення земельної реформи / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zemreforma.info/dload/3_9.pdf

Стаття надійшла до редакції 26.09.2011 р.